

עמוד 4

לפניך שלושה טקסטים.

קרא את שלושת הטקסטים, וענה על השאלות בשאלון המחברת המצורף.

טקסט א

מותר האדם

מאת הרב משה רייס

- א מקובל לחשוב כי האדם עולה על כל הנבראים רק בכושרו השכלי. בזכות הדעת אשר בו הוא נחשב לא רק בעל חיים מפותח אלא יצירה מיוחדת בפני עצמה — נזר הברואה. אולם האם החוכמה היא קנה המידה היחיד לביטוי המיוחדות שבאדם?
- ב מינים שונים של בעלי חיים ניחנו במידה מסוימת של תבונה, אולם אין להשוות כלל בין רמתו השכלית של האדם לבין סממני הדעת שבבהמה. האדם הוא היחיד המסוגל לפתח תאוריות ואף לבחון אותן. רק לאדם הכושר להקיש מנושא אחד למשנהו ולהבחין בהבדל הדק בין שני נושאים הנראים שווים. אך כלום משום כך אפשר לראות בחוכמה יתרון מהותי של המין האנושי? לכאורה אין זה אלא יתרון כמותי ברמת המשכל ולא הבדל מהותי.
- ג למעשה חוכמתו של האדם שונה במהותה מחוכמת בעלי החיים. אחת התכונות המאפיינות את האדם היא בחינת מאורעות העבר וצפיית העתיד על פיהם. על זאת נאמר: "איזהו חכם? הרואה את הנולד" (תמיד, לב, ע"א). הכישרון להסיק מן העבר על הצפוי בעתיד אין בנמצא כמותו אצל יצור כלשהו מלבד האדם. האדם התברך גם בכושר המצאה ויצירה. המין האנושי לעולם אינו "דורך במקום". בעזרת כלי החשיבה שלו הוא משכלל ללא הרף את תנאי חייו. לאדם עוד תכונה ייחודית: רק הוא עוסק בחוכמה "לשמה", שלא לשם הפקת תועלת חומרית כלשהי. התעמקות בפילוסופיה או במדעים תאורטיים, עיסוק בכל אחד משטחי האומנות כמו מוסיקה, ספרות, ציור וכיוצא באלה — כל אלה בלעדיים הם למין האנושי.
- ד אם אכן מכירים אנו ביתרון התבונה האנושית ובמעלות ההיגיון והחשיבה, עולה השאלה: האם אין עדיפות למחשב על פני האדם? הרי נראה כי המחשב משתמש בכלי "שכלו" בצורה יעילה יותר מן האדם. האדם אינו משתמש בדרך כלל בכל כמות הדעת האצורה בו. פעמים רבות האדם זונח את תבונתו ונוהג בניגוד לכללי היסוד הידועים לו. תופעה זו אינה יכולה להתרחש במחשב. השכחה שבני אדם סובלים ממנה כל כך גם היא אינה אלא נחלת בני האדם. המחשב אינו לוקה במחלה זו. כיוון שכך עולה השאלה: האם חלף תור עליונות האדם מן העולם?
- ה היה אפשר להתנחם בטיעון שלמרות הכול המחשב נתון בידי האדם להטותו לכל אשר יחפוץ. כל כוחו של המחשב נובע מן הנתונים שבהם הזין אותו האדם. נתון מוטעה יוביל את המחשב למסקנות משובשות. עדיין לא הומצא מחשב המגלה יוזמה עצמית. היוזמה היא כולה בידי האדם. משום כך אפשר לקבוע שהמחשב נמצא בעמדה נחותה מן האדם. אף על פי כן לעיתים מתגנבת ללב האדם מחשבה שמא ביום מן הימים יוזן המחשב בצורה אחרת, ומכאן ואילך יבקר את עצמו, ויוכל לפעול בצורה עצמאית לחלוטין. האם באותה שעה יושם קץ ליומרת האדם להיות נזר הברואה?

* מעובד על פי הרב מ' רייס, "אדם — איך?" , בנין עדי עד, תשס"א, עמ' 33-41.

- ו כל השאלות הללו הן תאורטיות בלבד. למעשה אין מקום להשוואה בין האדם למחשב, שכן התכונות האנושיות שבאדם הן ההופכות אותו לתפארת הבריאה. לדוגמה: אפשר לתכנת מחשב אשר יפעל לפי השיקולים ה"הגיוניים" שהוזן בהם, אולם מחשב כזה לעולם לא יפעל בניגוד לאותו היגיון. לעומת זאת, האדם מכוח תבונתו מסוגל לפעול לעיתים דווקא בניגוד להיגיון, למשל לוותר כדי להימנע ממריבה.
- ז האדם ניחן בכושר אינטואיטיבי המנחה אותו לבחור באפשרות אחת או באפשרויות אחדות מאפשרויות רבות לאין ספור. כאשר אדם דן בבעיה מסוימת, הוא "שולף" מאוצרות המידע העצומים הגנוזים בו נתונים אחדים שרק אותם הוא קושר לנושא הנדון, ועל פיהם הוא מכריע. כושר אינטואיציה כזה אינו קיים במחשב. המחשב מוגבל דווקא משום שהוא מתוכנת לבדוק את כל האפשרויות.
- ח זאת ועוד, מה שמאפיין את האדם הוא דווקא גישתו הסובייקטיבית לנושאים מסוימים. האדם אינו יכול שלא להתייחס אישית למאורעות ולמקרים. לעומת זאת מחשב אינו חש מאומה, הוא רק מודד ומנתח נתונים. כל עולם הרגשות ייחודי לאדם. אהבה ואיבה, רחמנות ושנאה, שאיפת החירות והחופש, העדפת צדק ושנאת עוול, הרצון להתעלות ועוד — כל אלה הם ביטויים בולטים הנוגעים למהות האדם. תחושות הגאווה, הגבורה והביטחון שייכות גם הן לקטגוריה זו. אף כוח הדמיון — רכיב חשוב באישיותו של האדם — וגם עולם החוויות שלו הם קנייניו של המין האנושי בלבד.
- ט שטח נוסף שהוא נחלתו הבלעדית של המין האנושי הוא עולם הערכים. את העולם הזה אי אפשר למדוד ולחשב, הוא אינו תלוי בכמויות ובגדלים, ועל כן הוא בבעלותו המוחלטת של האדם. האדם נקרא להעדיף את הטוב על פני הרע. אולם מהו טוב ומהו רע? על סמך נתונים המחשב יכול להסיק כי מאכל מסוים טוב ועדיף מבחינה תזונתית על פני מאכל אחר. הוא גם יכול לשקול איזו תרופה עדיפה במקרה מסוים, על פי תופעות הלוואי הכרוכות בלקיחתה. אולם מחשב לעולם לא יוכל להסיק מסקנה כמו: "טוב פת חרבה ושלום בה מבית מלא זבחי ריב". על אחת כמה וכמה שאין למחשב גישה לתחום כמו "טוב להודות לה' ". ה"טוב" שבפסוקים אלה אינו כמותי אלא ערכי.
- י מחשב יכול להכריע בנוגע למדידת כמויות. זוהי החלטה הגיונית אובייקטיבית, אולם מחשב לעולם לא יוכל להגיע למסקנה כי "גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה" או כי "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה". את הגדלות בנושאים אלה אי אפשר למדוד, ולכן היא "מחוץ לתחום" של המחשב. ההכרה בגדלות זו היא קביעה ערכית סובייקטיבית שאי אפשר להעתיקה למחשב, והיא כולה בתחום ההכרה האנושית.

טקסט ב

בראש הפירמידה

מאת הרב צבי ענבל

- א האדם נברא ביום השישי לבריאה, אחרון מכל היצורים. האין בכך פגיעה בכבוד המין האנושי?
- ב נאמר: "אחור וקדם צרתני" (תהלים, קלט, ה). אומנם לפי לוח הזמנים התאחרה בריאתו של האדם מבריאת שאר יצורי עולם, אך מצד תכלית הבריאה ותכנונה, האדם קודם לכל השאר. דווקא בשל היותו נזר הבריאה ותכליתה הוא נברא בסופה, כדי שימצא לפניו עולם שלם ומתוקן שלא נברא אלא בעבורו.
- ג מה יש בו באדם שבגינו הוא גולת הכותרת לבריאה כולה? בספר בראשית נאמר כי הקב"ה ברא את האדם "עפר מן האדמה, וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נְשֵׁמַת חַיִּים" (בראשית, ב, ז). יש בו באדם שילוב של גוף ורוח. הגוף הוא עפר מן האדמה, מבחינת הרכבו הפיזי וחוקי הטבע הפועלים עליו, אך יש בו גם מנשמת רוח האלוקים אשר נופחה באפיו. שילוב קוטבי זה מאפיין את האדם, והוא מובע גם בשמו — אדם. לדעת מפרשים שם זה גזור מן המילה אדמה — המקור הירוד שממנו לוקח גוף האדם. אך שם זה גם מרמז לשאיפה האנושית הגבוהה ביותר — "אֲדָמָה לַעֲלִיּוֹן" (ישעיה, יד, יד) — הרצון להידמות לקב"ה, מקור נשמת האדם.
- ד אם נשווה את האדם לשאר היצורים שבעולם נמצא שמבחינת הרכיב החומרי שבו הוא נחות מנבראים אחרים. לא רק מפני שבעלי חיים גדולים ואף קטנים עלולים לגבור עליו ולגרום לו ייסורים, אלא בעיקר מפני שצרכיו של אדם מרובים הם, והוא אינו מוצא כדי סיפוקו אלא ברוב עמל ויגע. בזיעת אפיו הוא רוכש לחם ולבוש, בית ורהיט, ומספק את צרכיו הנפשיים והחברתיים המורכבים. עם זאת התורה מלמדת כי בשל הנשמה הנטועה באדם נחשב הוא לבחיר היצירה. יש בו תכונות אלוקיות הבאות לידי ביטוי בשאיפה למוסר ולטוב, דעת ובחירה חופשית. בתכונות אלה הוא יחיד בעולם, והן העושות אותו לשליט על הבריאה כולה.
- ה האדם קרוץ מחומר. בשל כך יש לו צרכים גשמיים ויצרים המניעים אותו בעוצמה לסיפוק מאווייו אלה. נוסף על כך פועל באדם עוד כוח, המושך אותו להתנהגות מוסרית. היצרים דוחפים את האדם להתנהגות שעיקרה הוא מילוי צרכים, ואילו השאיפה המוסרית מושכת את האדם להתנהגות על פי ערכים נעלים. שאיפה זו היא כוח ראשוני באדם, ויסודה בקולה הפנימי של הנשמה השואפת אל שורשה ומקורה. אולם השאיפה למוסריות ולבניין רוחני אינה יכולה להישען רק על תחושה אינטואיטיבית, תהא זו חזקה ככל שתהיה. הבורא חנן לאדם דעת, יכולת ההבחנה, יִצְרֹו בצלמו, וחננו בהשגה שכלית פלאית. הדעת היא כוח בונה ופועל.
- ו בניגוד לבהמה, שבה פועלים רק יצרי הגוף, יש באדם חיבור מפליא של גוף עם נשמה, וכלי ביטוייה יכולים להעלות את האדם לשיאים בתחום הרוח על ידי בחירה חופשית, שגם היא ייחודית לאדם. כשאדם עומד לפני הכרעה הוא יודע כי החלטה אחת היא מוסרית, ואילו החלטה אחרת היא בלתי מוסרית, ובידו לבחור ולהכריע. הבחירה החופשית היא אפוא הכרעה מוסרית והיא המרוממת את האדם ובונה את אישיותו.
- ז כל אחד מאיתנו יכול לחוש בקרבו פנימה את ההתרוצצות המופלאה שבין כוח משיכתו של החומר ובין הנטייה לעבר ערכי הרוח. זהו המאבק הקרוי בפי קדמונינו מלחמת היצר הטוב ביצר הרע.

* מעובד על פי צ' ענבל, "פרק בתורת הנפש היהודית", אל המקורות ג', תשמ"ד, עמ' 143-149.

טקסט ג

וסור מרע — בינה

מאת הרב יונתן אבר

- א האדם מורכב מגוף גשמי ומנשמה רוחנית. מה הם יחסי הכוחות שבין נשמת האדם לבין גופו? האם הנשמה נמשכת לרוחניות באותה מידה שהגוף נמשך לענייני העולם הזה?
- ב נדמה שהתשובה ברורה: המשיכה של הגוף לענייני העולם הזה רבה יותר מן המשיכה של הנשמה לרוחניות. האדם מרגיש כי ה"אני" שלו הוא גופו, וחושיו הם עיקר הווייתו. אם כך כיצד יהיה בכוחו לרסן את תאוות הגוף המושכות אותו בעוצמה אחריו?
- ג הגוף הוא בשר דומם, והתאוות של האדם מקורן בכוח החיים שבגוף, המכונה "הנפש הבהמית". נפש זו היא המשתוקקת ומתאוה להנאות הגשמיות ולענייני העולם הזה. אם כן המאבק הוא בין הנשמה הרוחנית ובין כוחות הנפש הבהמית.
- ד כדי לענות על קושייתנו נתאר לעצמנו פיל אדיר ממדים שמשקלו יותר מארבע טונות ובכוח החדק יכול להרים כשלוש מאות קילוגרם. אין חיה המעלה על דעתה להתגרות בו. במרחק קטן מולו עומד ילד כבן עשר, שמשקלו אפילו לא מאית ממשקל הפיל. הילד מנופף בידו כדי למשוך את תשומת לב החיה הכבירה, והפיל אכן מבחין בו ומתחיל להתקרב אליו. יחסי הכוחות אינם מוטלים בספק: הפיל אפילו לא צריך להתאמץ כדי לסלק את "האויב הקטן". לא ייאמן! הילד מורה על גזע עץ כרות המוטל לרגליו, והפיל כורך את החדק סביב גזע העץ ומתחיל לגרור אותו לאורך הדרך. אין ספק, הפיל מאולץ ולכן ציית לפקודות של הילד. אך מפליא ביותר — איך ייתכן שבני אדם הצליחו לגרום לפיל להיכנע להם, הרי הוא עולה עליהם בכוחו הפיזי עשרת מונים?
- ה התשובה היא ששליטה אינה קשורה לכוח. לו הייתה מלחמת כוחות בין האדם לפיל, ודאי שלא היה לאדם כל סיכוי לנצח. אבל האדם אינו מתיימר כלל להיות חזק מן הפיל — הוא רק חכם ממנו. הוא מבין בשכלו איך לגרום לפיל לשמוע בקולו וכיצד להפעיל אותו. הפיל התרגל לציית באמצעות חתיכת סוכר שהאדם סיפק לו שוב ושוב.
- ו ממש כך צריך להיות היחס של האדם לנפשו הבהמית. כוחות הנפש חזקים מאוד, ומי שמנסה למושכם אל התלם בכוח בלבד — לא יצליח בדרך כלל. אף אם יוכל לשלוט בהם מעט, במוקדם או במאוחר הם יתקוממו נגדו ויגרורוהו אחריהם. תפקיד האדם אפוא אינו לדכא את נפשו אלא לגרום לה לשמוע בקולו ולשתף עימו פעולה, מתוך סיפוק ראוי של צרכיה.
- ז שאלנו למעלה: איך מצפים שנשלוט ב"בהמה רבת כוח" המושכת אותנו לסיפוק צרכיה? התשובה היא שאף אם כוחה הפיזי גדול, נוכל להשתמש ביתרון שיש לנו על פניה, יתרון האדם על הבהמה — הדעת. באמצעות חשיבה, הבנת המציאות וחוכמה האדם יכול להשתלט גם על הגדולות שבתאוותיו ועל החזקות שבמידותיו הרעות. "בתחבולות תעשה לך מלחמה" (משלי, כד, ו), ופירש בעל המצודות: "על ידי תחבולות הדעת תוכל לעשות מלחמה מול היצר הרע".

* מעובד על פי הרב י' אבר, מבוא לספר **ישרים דרכי השם**, תשע"ז, עמ' יג-יט.

- ח רבים סבורים שכל שנדרש כדי לנצח את היצר הוא להתאמץ, ואם אין הדבר מועיל יש להתאמץ עוד. הם ממשיכים בעקשנות להילחם בו באותן שיטות, ומשלים את עצמם שאולי הפעם יצליחו. הדבר דומה לאדם המחזיק בידו צרור גדול של מפתחות ומנסה לפתוח דלת נעולה במפתח אחד. הדלת ממאנת להיפתח, אך הוא ממשיך בעקשנות לנסות שוב ושוב לפתוח באותו המפתח, ואינו מהרהר אפילו באפשרות שמא הוא מחזיק במפתח הלא נכון. אנשים אלה אינם יודעים ש"טובה חכמה מגבורה" (קהלת, ט, טז), ובדרך כלל במלחמות קשות הדרך להצלחה אינה באמצעות הכוח אלא באמצעות המוח, והיא בהישג ידם אם רק ילמדו וידעו כיצד.
- ט האמירה "אין דבר העומד בפני הרצון" עלולה לגרום לאנשים לחשוב שאם הם אינם מצליחים לכבוש את יצרם, הם כנראה אינם רוצים בכך מספיק. ולא כך הוא. כל רצון חייב להפעיל מחשבה. רצון שיפעיל רק מאמץ בלי תוכנית המגדירה מראש מה הם הכוחות העומדים לרשותו ומה הם המכשולים הניצבים בדרכו — אין לו כמעט סיכויי הצלחה.
- י עלינו לסייג את דברינו. ייתכן שיהיה מי שיבין מן הדברים כי עליו רק לחפש עצות ותחבולות כיצד לנצח את יצרו בקלות, ואין הוא מחויב להתאמץ ולהילחם בו בגבורה. אך חלילה מלחשוב כן! אומנם בדרכי החוכמה אפשר להקטין את המאמץ הנדרש, אך ודאי אי אפשר לנצח את היצר בלי מאמץ כלל, כי לפעמים הניסיון מפתיע ופתאומי ואינו מותיר זמן למחשבה, ולפעמים צריך לכפות את היצר בעוז ובתעצומות.